

philippine studies

Ateneo de Manila University • Loyola Heights, Quezon City • 1108 Philippines

**Magkano Ba ang Asawa Mo?
Paunang Salita sa Dulang “Bingo”
Bingo!**

Ricardo L. Saludo

Philippine Studies vol. 43, no. 3 (1995): 419–452

Copyright © Ateneo de Manila University

Philippine Studies is published by the Ateneo de Manila University. Contents may not be copied or sent via email or other means to multiple sites and posted to a listserv without the copyright holder's written permission. Users may download and print articles for individual, noncommercial use only. However, unless prior permission has been obtained, you may not download an entire issue of a journal, or download multiple copies of articles.

Please contact the publisher for any further use of this work at philstudies@admu.edu.ph.

<http://www.philippinestudies.net>
Fri June 27 13:30:20 2008

Magkano Ba ang Asawa Mo?

Paunang Salita sa Dulang "Bingo"

RICARDO L. SALUDO

MAY MGA SANDAANG LIBONG PILIPINA na nagtatrabaho bilang katulong sa Hong Kong. Kahiya-hiya ba iyon? Sa buong dekadang panirahan ko sa siyudad na iyon, walang taong lumipas nang hindi ko naririnig magwika ang isa sa mga kababayan natin: "Baka isipin ng mga dayuhan na katulong ang lahat ng Pilipino." Nang ipalabas namin ang "Bingo" noong Pebrero 1986, di-iilan ang mga Pilipinong taga-Hong Kong na pumuri at nagtaguyod sa pagtatanghal dahil ipinakita raw namin sa mga dayuhan na may talino ang Pilipino bukod sa pagluluto, paglalaba, pamamalantsa, paglilinis ng bahay at pag-aalaga ng bata.

Hindi iyon ang pakay ng pangkat naming Tanghalanatin (The Asian Theater sa Ingles) nang ipalabas namin ang "Bingo." Walang kahiya-hiya sa pagiging katulong na naglilingkod nang masipag sa kapwa. Pinasisigla ang ekonomiya ng daan-daang milyong dolyar na ipinadadala nila taun-taon. Kung may ilan sa kanilang naligaw sa naytklab, kakapiranggot ang mga iyon kung ihahambing sa nakararaming naghahanapbuhay nang marangal. Kung may dapat mahiya, iyon ang bayan nating hindi makapagbigay ng trabahong makasusustento sa mga pamilya ng mga Pilipinong napipilitang mangibang-bansa. At lalong dapat yumuko at magtakip ng mukha ang kamag-anakang wala nang inisip kundi ang buwanang *remittance* ng magulang, asawa, anak, pamangkin, pinsan o kasintahang nangungulila sa ibayong dagat.

Gayong kasuwapangan ang binabatikos at tinutudyo ng "Bingo." Katangitangi ang magkaibang reaksiyon ng katulong at ng ibang manonood noong anim naming palabas sa Hong Kong (apat sa wikang Pilipino, dalawa sa Ingles). Sa mga palabas na Ingles, walang patid ang halakhakan sa silid-pulungan ng pabilog na Space Museum sa Kowloon, kung saan kami nagtanghal. (Napataon ang unang dalawang palabas sa mismong Sabado—Feb. 22—nang bumalikwas sina Ministro Juan Ponce Enrile at Heneral Fidel Ramos laban sa diktaduryang Marcos.) Subalit sa bersiyong Pilipino, may mga sandaling nanahimik ang tanghalan maliban sa paghibik at pagbuntong-

hininga ng mga katulong na lumuluha. Para sa kanila, hindi biro ang balak ng pamilya ni Luz na halos ipagbili siya sa amo niya.

Pero pagbasa ng dula, huwag humanap ng kontrabidang kasusuklanan. Sa halip, pag-isipan kung bakit gayon ang ugali o kilos ng bawat tauhan. May dahilang matimbang na nagtutulak sa lahat. May ibig umahon sa kahirapang kahig-manok, tulad nina Gener. Uhaw sa pag-ibig sina Gracia at Rodrigo, subalit mali ang diskarte nila sa mula't mula dahil sarili ang una nilang iniisip. At di-gaya ng maraming dula tungkol sa mga bahagi ng lipunang masasabing dehado, hindi pawang kahabag-habag at api ang mga katulong sa "Bingo." Mga tao sila—may kabutihan at kakulangan, dunong at kadunguan, ligaya at lungkot. Gayon ang buhay. Kaya patawad kung hindi higpit ang kamao at dagsa ng luha ang maramdaman ninyo pagbasa nito. Ang totoo, sapat na ang makapagpatawa at makapagpaisip.

Hindi lang pag-ibig at kahirapan ang naghahari sa mga tauhan ng dula. Gaya ng ipinahihiwatig ng pamagat, pag-asa sa suwerte ang isa pang puwersang nangingibabaw sa daigdig ng "Bingo." Alam ng tao ang tama at mali, pero bulag ang puso, kumakalam ang sikmura at ibang tadhana ang nakaguhit sa palad. Samakatwid, wika ng ilan, walang magagawa kundi lumihis sa tuwid na landas. Isinusuko ng tao ang sariling pasya at pananagutan, at napadadala na lamang sa sumpung, pagdaralita at bagsak ng baraha. At sa pakikisama: tama ang mali basta iyon ang gusto ng madla. Dapat tanggapin ni Luz ang alok ni Rodrigo porke iyon ang sabi ng lahat. Kahirapan, pag-ibig, kapalaran, pakikisama—dapat pangibabawan sila ng bait at tibay ng loob. Oo, mahirap iyon at maraming sumusuko na lamang. Subalit mayroon ding gaya ni Luz na hindi bumibitiw sa prinsipyo at sa mga bagay na tunay na mahalaga.

Ang katatagan ng loob gawin ang palagay na tama at pagsikapn ang ikabubuti ng sarili at kapwa—iyon ang dapat pag-ibayuhin ng Pilipino. Nasa kamay natin ang ating pag-unlad, ngunit kay daling sumuko ng marami sa agos ng ugali, hatak ng sumpung at tadyak ng kapalaran. At kay dali nating sisihin ang iba, lalo na ang "mapang -aping dayuhan" na parang wala tayong magagawa upang labanan ang mga puwersang umiipit sa atin. Tuloy, nagiging Caridad ang marami—sa halip na magsikap makaahon, dinarakila ang pagkaaba bilang takda ng langit na dapat pasanin nang walang atungal. Oo nga't dapat handa tayong magtiis, pero hindi dahil mabuti ang magpakahirap, kundi dahil nasa sakripisyo ang pag-alsa sa katayuan natin.

May mga nagtanong bakit ginawa kong Pilipino ang amo ni Luz, gayong Intsik, Europeo or Amerikano ang karamihan sa mga employer sa Hong Kong. Sa unang palabas ng Tanghalanatin, hindi namin ibig makasakit sa ibang nasyonalidad—iyon ang isang dahilan. Pero may mas matimbang: Binibigyan-diin ng dula na tayong Pilipino ang pangunahing dapat sisihin o pasalamatan sa kapalaran natin. Sa "Bingo" hindi dayuhan ang nangupit sa pensiyon ng mga guro, kundi isa ring guro. Hindi dayuhan ang nanloko

kay Gracia, kundi kababayan niya. At hindi rin dayuhan ang lumutas sa suliranin ni Luz, kundi si Luz mismo.

Nagalak kami sa pagkawili ng mga dayuhang nanood ng dula. Dadalawa lamang ang palabas na Ingles na itinakda namin dahil hindi namin matiyak kung dadalo ang mga taga-Hong Kong, Instik at estranghero, sa pagtatanghal tungkol sa mga katulong. Nagulat kami nang mag-*full house* ang bersiyong Ingles, samantalang mahigit kalahati lamang ng 120 upuan sa Space Museum Lecture Hall ang napuno sa mga pagtatanghal na Pilipino. Marahil hindi lang mahilig ang mga Pilipina sa dulang walang kilalang artista. (May dalawang katulong na gumanap, sa papel na Manang at Soledad.) Kung anuman, pumatok ang mga palabas na Ingles, nabili ang mga patawa at ilang ulit nagpalakpakan sa gitna ng dula.

"Bingo—It's a Hit," wika ni Ann Mercer, ang kritika ng pahayagang *Hong Kong Standard*. "Nagawa ng dulang pagsamahin ang katatawanan at galak at ang seryosong pagbatikos ng mga prinsipyo." Humanga rin si Michael Waugh ng *South China Morning Post*, ang pangunahing diyaryong Ingles sa lungsod. "Off to a winning start with Bingo," aniya. "Bagaman walang gaanong karanasan sa entablado, lumikha ang mga artista ng mga tauhang kagila-gilalas." Nagulat siya nang malaman niyang iyon ang unang produksiyon ng Tanghalanatin. Dahil sa pagkawili ng mga dayuhan sa "Bingo," naengganyo kaming magpalabas ng iba pang dulang Asyano, tulad ng *Larawan* ni Nick Joaquin. Malinaw na maaantig at maaaliw ang dayuhan sa karanasan ng Pilipino, Intsik, Koreano, Bumbay o iba pang Asyano—basta mahusay ang pagkatha at pagtatanghal ng dula.

Gayon pa man, sa kabila ng galak namin sa papuri ng mga dayuhan, lalong matimbang para sa amin ang reaksiyon ng mga Pilipina—lalo na ang mga dating katulong na nanood ng bersiyong Ingles. Sa gitna ng madlang tawanan, lumuha sila nang walang imik sa piling ng mga kabiyaq nilang dayuhan. Iyon, sa isip namin, ang pinakamalinaw na patibay na tapat ang "Bingo" sa tunay na kalagayan ng mga katulong sa Hong Kong. Hindi sila dapat ikahiya, kundi hangaan at, ang ilan, kaawaan. Ang hirap magtrabaho sa ibang bansa, hiwalay sa pamilya at minamata pa. Sa kabutihang palad, mukhang umaahon na ang ekonomiya ng Pilipinas. Harinawa, darami ang pagkakataong makapaghanapbuhay ang Pilipino sa sariling bayan. Harinawa, darating ang araw na sa mga dula na lamang gaya ng "Bingo" mamamalas ang mga saklap at sakripisyo ng Pilipinang katulong sa ibayong dagat.

His employer
wants to marry her.
Her husband thinks
it's a good deal.

Tanghalanatin, the Filipino theatre of Hong Kong, and Festival Fringe '86 present

Gracie Rivera in "Bingo"

A thought-provoking comedy on the hard-working ladies who keep your house and mind your kids. Featuring Tony Amador, Beale Defensor, Princess Rance, Bong Recio, Malou Ean, Lani Nicolas, Rose de Guzman. Set design by Arlen de Guzman. A play by Ricardo Saludo.

English shows \$40

Feb. 22 & Mar. 3 (7 pm)

Space Museum, Kowloon

Pilipino shows \$30

Feb. 22 (3 pm)

Feb. 23 (11 am & 7 pm)

Mar. 2 (7 pm)

Tickets available at Ticketmate, Hongkong Arts Centre, Fringe Club.

Funera Restaurant, 100 Nathan Road.

Malubog Restaurant, 100 Nathan Road, Sha Tin.

Atreya (Asia Pacific Hotel), 100 Nathan Road, Plaza.

Oasis International, 100 Nathan Road, Plaza.

Lorquin (Hongkong), 100 Nathan Road, Plaza.

or call 5-237944 or 5-217251.

Sponsored by PFI Capital Asia • George & Pinky Forrai • San Miguel Brewery

Poster for Ricardo Saludo's play, *Bingo!*, produced by Tanghalan Natin (a.k.a. the Asian Theater) which opened in Hong Kong at Kowloon's Space Museum lecture hall, 22 February 1986.

Bingo

Dulang May Isang Yugto

RICARDO L. SALUDO

MGA TAUHAN

Luz	Dating guro na nagkatulong sa Hong Kong. May asawa at dalawang anak. Wala pang 35.
Manang	Mapagmalasakit na tagapayo ng grupo nina Luz. Marami nang taon sa Hong Kong. Lampas 50 na.
Caridad	Sa pagpapakamartir, napapasan niya ang mga problema sa pamilya. Kaedad ni Luz.
Gracia	Para sa kanya, kailangang magsuwapang at maki-pagtagisan sa buhay. Lampas 40, donselya.
Soledad	Gaya ni Gracia, laging ibig makinabang, ngunit ilag sa away. Kaedad ni Luz. <i>Katulong ang lahat ng nauna.</i>
Erica	Kaibigan nina Luz, hostes. Lampas 30 na, pero mukhang mas bata dahil masayahin.
Bernardo	Marinong lagalag at mapag-isip, wala pang 30.
Rodrigo	Negosyanteng taga-Amerika, dating guro at opisyal ng edukasyon sa Pilipinas. Tusong humawak ng pera at kapwa. Malapit nang mag-60.
Gener	Asawa ni Luz, mga 35. Tapat at mabuti, ngunit napalihis sa sulsol ng iba at hirap ng buhay.
Beth, Junior at Carla	Mga anak nina Luz at Gener (edad 11, 10 at 8). Nalulula sa mga pangitain ng yaman at Amerika.
Aling Maring	Kapitbahay nina Gener, lampas 50. Laging ibig makabakas sa suwerte ng iba.

Ang marangyang apartment ni Rodrigo sa Hong Kong. May salas at kainan, pasilyong patungo sa mga silid-tulugan, pinto ng kusina. May telebisyon, bideo rekorder, stereo, bar na puno ng inumin. Itatabi ni Manang ang ilang pinagkainang plato at putahe mula sa komedor. Nasa salas si Erica at ang ibang katulong, mag-iinuman. Bubuksan ni Erica ang tsampanya; nangingilag ang iba.

Gracia: Talaga bang alam mo iyan?

Erica: Hindi lang siper ang alam kong buksan, Gracia.

Caridad: Erica, baka pumutok.

Erica: Sa trabaho ko, Idad, iba ang pinapuputok ko. (*Tawanang lahat, maliban kay Gracia. Pagkabukas ng bote, palakpakan.*)

Gracia: (*Agad magpapasalin.*) Siya, beterano ka na sa paghohostes. O, punuin mo.

Erica: Ineng, hindi nagyeyelo sa *champagne*.

Gracia: Puwede na rin.

Erica: Pagbigyan ang walang-pinag-aralan.

Gracia: (*Itatapon ang yelo.*) O, masaya ka na?

Manang: Sige na't baka abutan tayo ng amo ni Luz.

Caridad: Oo, baka hanapin niya iyang alak (*sabay baba ng basong pantsampanya*). Kasangkapan lang ang ibinigay niya sa atin.

Erica: (*Kukunin ang baso at lalagyan ng tsampanya.*) Sa dami ng toma sa bar, kahit isang dosenang *champagne* ang lalakin natin, hindi niya mapapansin. (*Ipagsasalin ang iba.*)

Gracia: At subukin niyang magtaas ng boses sa akin. Baka maging burol ang kasal, ano, Sol?

Soledad: Ingat siya kay Gracia

Erica: Hindi ako makapaniwala, Luz, milyonaryong taga-San Francisco. Paano mo nabingwit?

Gracia: Um-hmm, may balak pang sumegunda. Hoy, kalapating sadsad sa lupa, walang hilig sa putikang pakpak ang agila mong pinupuntirya. Hintayin mo na lang mapagod at malaglag.

Erica: Iyon ang sistema mo, ano? Kaya ni itlog ng tikling hindi ka nakadisgrasya. (*Bago makasagot si Gracia, haharap kay Luz.*) Kuwento naman. Hindi inabutan ang istorya mo kanina. Paano nangyaring ibig kang mapangasawa ng amo mo?

Luz: Alam mo na kung saan kami nagkilala—sa film festival, sa pelikulang *Rehearsal* ni Bergman.

Gracia: Napanood ko rin iyon, *Relasyon*. Si Vilma Santos nga ang bida.

Luz: Hindi *Relasyon, Rehearsal*. Ingmar Bergman ang direktor, hindi Vilma.

Gracia: Mahinang klaseng pelikula.

Erica: Paano siya nagkagusto sa iyo?

Gracia: Hoy, bulag, kailangan pa bang magburles si Luz para makita mo ang nakita n'ong lalaki sa kanya?

Luz: Kung iyon lang ang habol niya, marami siyang kilalang may hitsura, iba-ibang lahi. Pero noong magkilala kami, mag-isa siya. Humiram ng programa at nakipagpulong. Dati raw siyang guro sa Maynila na sinuwerteng makapunta sa Amerika. Mukhang nalibang sa pulong namin tungkol sa pelikula. Mula noong kunin niya akong katulong, lagi kaming nag-uusap tungkol sa mga pelikula, libro, palabas, musika at eksibisyon.

Soledad: Binili ka niya sa dati mong amo, hindi ba?

Luz: Binayaran niya ang pamilyang kumuha sa akin sa Pilipinas para humanap ng ibang katulong.

Erica: Paano ang diskarte niya? Nagpahiwatig ba ng niloloob niya o bigla na lang naghubad? (*Tawanan, maliban kina Luz at Manang.*)

Manang: (*Nangangaral.*) Erica!

Soledad: Hoy, bastos—pakiulit nga. (*Tawanan.*)

Erica: (*Kay Luz.*) Ano, naghubad ba? (*Tawanan at kantiyawan.*)

Luz: (*Pinipigil ang tawa.*) Mabait siya, pirmi akong pinagsasabihang huwag magpakapagod.

Erica: Bakit, may Rodrigo Jr. ka na bang dala? (*Tawanan maliban kay Manang.*)

Manang: Kaawaan ka ng Diyos, Erica.

Luz: (*Kay Erica.*) Nagmamagandang-loob lang siya, pero hindi ko binigyan ng kahulugan dahil amo ko siya.

Erica: Among magiging asawa!

Soledad: Pasahod noon, palaman ngayon.

Caridad: Araw-araw—

Gracia: Gabi-gabi! (*Tawanan.*)

Manang: Siya, tama na, baka hindi pa matuloy sa kabibiro ninyo.

Caridad: Ay, Luz, kasuwerte mong nilalang. Matino sa eskuwela ang tatlong mong anak. Nangaliwa man si Gener, kusa ring bumalik. At ngayon, nakursunadahan ka ng matandang mayamang madaling mamatay.

Soledad: Baka sa unang gabi pa lang, gumuho na ang dibdib ng kurang. Milyunaryo kang bigla—

Caridad: At may reserba pang asawa sa Maynila. Kung tapunan

lang ako kahit kapinggot ng pagpapalang ibinunton sa iyo, magsi-sindi ako ng kandila sa lahat ng simbahan sa Pilipinas. Kuruin ninyo ang buhay ko. Lumayas ang asawa, naglagpakan ang mga bata, kinuwartahan ng kalaguyo. (*Sasabay sina Erica at Gracia sa susunod na linya.*) May lulungkot pa ba sa aba kong tadhana!

Gracia: Wala na, Idad, maliban sa bangaw na pinira-pirasong alaga kong pilyo kahapon.

Caridad: Iniwan din siya ng asawa?

Erica: Tayo na mag-bingo at baka maiyak pa ako—sayang ang meyk-ap.

Gracia: Hmmp, gusto mo lang lumarga na't sayang ang delihensiya.

Erica: Umandar ang bungangang walang madelihensiya.

Manang: Una na kayo, Sol, may ibang laro sina Gracia.

Gracia/Erica: Tapos na. Tayo mag-bingo.

Caridad: Luz, pihadong mamalasin ako. Ibalato mo na lang sa akin ang bideo rekorder. Tamang-tama, may uuwi samakalawa.

Gracia: May kilala akong uuwi bukas.

Caridad: Pero naospital ang tiyo ko. Nasagasaan ng tren ang pisong minamaneho niya.

Gracia: Pinsan ko ang nasa riles nang magbangaan ang pison at tren. Puwede ba, pare-pareho tayong walang-wala at maraming dinadala. Kaya daanin na lang natin sa suwerte imbes na luha ang paghahati ng kasangkapan. Kung hindi, kulang ang magdamag sa ikukuwento ko.

Caridad: Kailangang-kailangan lang kasi ng tiyo ko ang pangospital, at pati—

Soledad: B-9!

Gracia: 'tay ka, ano'ng korte ang tatakpan?

Soledad: Kahit anong hanay para mabilis.

Gracia: Ano'ng unang premyo?

Soledad: Dadalhin nina Luz ang maliit na TV at stereo sa kuwarto. Nabenta na ang mga *aircon* at ang *dining set*. Kaya ang paglalabanan na lang, itong telebisyon at bideo rekorder, ang stereo sa salas, itong muwebles na inuupan natin, ang lutuan at *washing machine* at ang pridyider.

Luz: Hiningi na ng *agency* ang pridyider.

Gracia: Ano? Kulang pa ba ang hinuthot nila sa iyo?

Manang: Hindi masamang tumanaw ng utang na loob.

Gracia: Ano naman ang utang na loob sa inyo ni Luz, at nahagip agad ninyo ang *dishwasher*?

Manang: Luz, sabing hindi ko na kukunin ang panghugas ng pinggan. Pagmumulan lang ng inggitan—

Erica: Gracia, akala ko ba'y daraanin natin sa bingo imbes na bunganga? May premyo naman para sa lahat.

Soledad: Muwebles ang unang paglalabanan, tapos ang *washing machine* at lutuan. Sunod ang stereo at huli ang TV at bideo. Pagkapanalo, labas na sa laro.

Gracia: Bakit naman? Sayang ang buwenas. Kaninong pakana iyon?

Soledad: Kay Luz.

Gracia: 'ba'y umpisa na tayo.

Soledad: B-9!

Gracia/Erica: Bingo!

Caridad: Talunan na naman! Sinasabi ko na! (*Tawanan.*)

(*Hihina ang mga tinig at magiging disimulado ang galaw ng naglalaro. Magpupulong sa komedor sina Luz at Manang.*)

Luz: Itong si Gracia, nasa ligalig ang ligaya. Kailan pa ba iyan sa Hong Kong at laging parang malalamangan?

Manang: Pihadong pagkatapos magdebalwasyon ng Hong Kong dollar. Kung narito siya noon, hindi iyon papayag bawasan ang palit ng sahod niya. Ihahabla niya ang mga bangko.

Luz: Kung makukuha lang sa habla ang halaga ng kinikita natin. Hindi sana ako kailangang huminto sa pagtuturo at mangibang-bansa.

Manang: Bueno, sinuwerte ka rito. May nagkagusto sa iyong mayaman. Makaaangat na ang pamilya mo.

Luz: Aywan ko, Manang. Kahit ano pa'ng sabihin nina Idad at Sol, hindi ko magagawang tumalikod sa isinumpa namin sa altar. Tapos, ang suspetsa ninyo tungkol kay Rodrigo.

Manang: Hindi ako sigurado. Limang taon na rin mula noon at saglit ko lang siyang nasulyapan, nagreremit yata ng pera sa Amerika. Ang bulong ng mga Pilipina noon, isa siya sa kumupit ng milyun-milyon sa pondo ng mga maestro. Pero ibang pangalan ang narinig ko.

Luz: Hindi malayong magpalit siya ng pangalan.

Manang: Hindi ko binanggit noon dahil amo mo lang siya. Pero ngayong nagtapat na, hindi ko magawang ikubli ang suspetsa ko.

Luz: Mabuti't sinabi ninyo.

Manang: Sa bagay, sino ba tayo para humusga? Kung nangupit nga si Mr. Corcuera, pihadong kakarampot ang nakuha niya kung ihahambing sa iba. Mabuti nga't makikinabang ang isang guro sa nakuha niya.

Gracia: (*Sisigaw, sabay-lakas ang mga tinig sa sala.*) Ay, buwisit, bingo na ako! Mandarayang Soledad, pihadong pinupuntirya mo ang TV.

Soledad: Kita ninyo ang bawat bunot ko.

Gracia: Aanhin ko naman itong binukbok nang muwebles?

Erica: Ihilera mo sa Square. Baka may umupa para umupo—sandolyar por ora. Uno-singkuwenta kung malapad ang ilalim.

Gracia: Sino naman ang babayad para umupo?

Erica: Iyong inaalmoranas. Igagawa kita ng karatula—"Para sa Maselang Tumbong."

Gracia: Ihahataw ko sa iyo ang karatulang iyon.

Erica: Tumutulong lang ang tao.

Luz: Gracia, bakit hindi mo ipagbili? Antigo iyan.

Gracia: Su! Bakit hindi ninyo dalhin?

Manang: Nanghihingi ka lang, ang dami mo pang reklamo.

Gracia: Manang, minsan lang tayo makatiba.

Erica: Sige, Donya Gracia, ano man ang mapanalunan ko, ipag-papalit ko sa muwebles mo, areglado?

Manang: Huwag, Erica, mamimihasa lang iyan.

Gracia: Nagsalita ang mamimihasa sa *dishwasher*?

Manang: Luz, ayaw ko na talagang—(*liling si Luz.*)

Erica: Gracia, tayo ang magkausap. Payag ka ba o hindi?

Gracia: Sige na nga. (*Pabulong.*) Magpahuli ka.

Caridad: Luz, akin na iyong TV.

Soledad: O-73!

(*Balik sa komedor sina Luz, Manang at Gracia; patuloy sa laro ang iba.*)

Manang: Gracia, ano'ng naging buhay mo at bawat saglit na likha ng Diyos, nakikipagpangagaw ka?

Gracia: Sa amin, ultimong inuming tubig at damong pakain sa kalabaw aagawin pa sa buhanging tuyot at maramot. Pag-uwi ko, para akong tinapay na nahulog sa akwaryum. Ultimong bra at panti, tangay. At walang patid ang hingi ng pangmatrikula, pang-iniksiyon, pambunot ng ngipin, pambinyag, pangkasal, panlibing—at pangmisa sa patay. Sa hirap ng buhay, 'ka ko. Hindi, gayon din dito sa Hong Kong. At pinakamagulang ang mapera at titulado. Hindi puwedeng babait-bait.

Manang: Kahit sa kaibigan?

Gracia: Anuman ang pinagsamahan natin, mas mahalaga pa rin sa atin ang mga kapamilya at kanayon natin. Sabihin ninyong hindi. (*Hindi makasagot si Manang.*) O, Luz, dito ba kayo pakakasal o sa Amerika? (*Hindi sasagot si Luz.*) Huwag mong sabihing magpapakipot ka pa. Masamang tumanggi sa grasya ng Diyos.

Luz: Kailan pa naging grasya ng Diyos iwan ng pamilya at kumabit sa iba?

Gracia: Babalik ka naman pagtiba. Baka mahakot mo pa sa Amerika. Pagkaipon mo ng mga sandaang libong dolyar, hiwalayan mo na—masama rin ang masyadong gahaman.

Luz: Anong klaseng mag-asawa naman kami? Pirmi kong kinukuwenta ang naitabi sa portamoneda.

Gracia: Sa bangko mo ilagay. At subaybayan mo ang tunog ng hingal at kulay ng ngala-ngala niya. Kung matutuluyan na, magtiyaga ka pa nang kaunti at makukuha mong lahat ang iiwan niya. Pero unang-una, usisain mo ang testamento.

Manang: Susmariosep, wala nang iniwan iyong matanda sa pata-baing baboy.

Gracia: Baka si Luz ang bumilog pagkailang-buwan.

Luz: Hindi ko magagawang magsamantala nang gayon.

Gracia: Puwes, hindi ka aasenso. Tingnan mo ako—

Manang: Oo, nanghihingi ng TV.

Gracia: At baka pati iyon mawala kung magalit si Tanda sa matamis mong "huwag na."

Luz: Iiwan ni Rodrigo ang laman nitong apartment lalo na kung hindi ako kasama. Sa yaman niya, hindi niya kailangang magbitbit ng malungkot na alaala.

Erica: (*Lalahok kina Luz.*) Bueno, may dalawa pa siyang hindi na dadalhin.

Gracia: Bakit, kinupit mo na?

Erica: Hindi, ipagpapalit ko sana sa muwebles mo, pero mukhang—

Gracia: Ito naman, hindi na mabiro. Salamat nang marami, Erica; sa wakas, mapapanood ko na si Vilma sa sarili kong—

Erica: Lutuan?

Gracia: Ano, hindi mo nakuha ang TV at bideo?

Erica: *Oven* at *washing machine*, hija.

Gracia: Ano naman ang mapapanood ko roon?

Erica: Nagsisirkong labada at tinapay na umaalsa.

Gracia: Sa iyo na ang premyo mo.

Erica: Sige, igagawa na lang kita ng karatula: "Para sa Maselang Tum—"

Gracia: 'tay ka, akin na ang tinapay at labada, huwag lang upuang por ora.

Erica: Wala nang bawian, ha?

Gracia: Basta libre ang upo ko sa Square.

Erica: Hindi pa nakawawala sa impiyerno ang demonyong maka-

pangongobra sa iyo. (*Kay Luz.*) Salamat sa muwebles, Luz. Maku-kumbida ko na kayo sa amin; may mauupuan na tayo.

Gracia: Panay kama ngayon ang naroon, ano? Tiyaikin mo lang na walang karsunsilyong nakakalat pagdalaw namin.

Erica: Itatago kong lahat, Gracia—

Gracia: Mabuti—

Erica: —at baka mag-uwi ka pa ng isa.

Gracia: Makalayo na nga at baka may mabarbikyu pa ako sa aking oven. Luz, titingnan ko lang ang napanalunan ko. (*Lalabas.*)

Luz: Sige.

Erica: Huwag masyadong makati ang kamay; bilang ni Rodrigo ang karsunsilyo niya.

Luz: Ang totoo, naempake na ni Rodrigo ang lahat ng gamit niya; nasa Peninsula na.

Erica: Gan'on bang kasabik?

Manang: Nangangalahati pa lamang siguro ang oo ni Luz, naisakay na siya sa eroplano.

Luz: Hindi naman.

Erica: Bakit hindi? Nagdadalawang-isip ka pa ba?

Luz: Malaking kasalanan ang—

Erica: Kasalanan? Uso pa ba iyon? Kung aksayahin mo ang bugtong mong buhay sa lungkot at kabagutan, iyon ang kasalanan. At doon ka mauuwi kung hindi mo sunggaban ang pagkakataon dahil sa pangaral ng kung sinong mabagsik na madre. Isipin mo nga ang kapalarang kinatatakutan mo. Hindi lang yaman, kundi nakalululang mga siyudad at bayan, mga putaheng di mo pa natitikman. At sa tulad mong mataas ang pinag-aralan, lahat ng libro, palabas at obra maestrang likha ng tao. Puwede ka pang magturong muli o magtayo ng eskuwela gaya ng pangarap mo. Makukuha mong lahat iyon—

Luz: Kapalit ng pamilya ko.

Erica: Luz, nasa iyo ba ngayon ang pamilya mo? Dahil sa pagkawalay ninyo, nakalimot pa si Gener. Kung sasama ka kay Rodrigo, mas madali makaaahon sa kahirapan ang pamilya mo at magkakasamang muli. Hindi nila kailangang malaman ang buhay mo sa Amerika. Pero sa plantsahan at kusina ng kung sinong Intsik na sunod mong amo, ilang taon pa bago ka makabalik sa Maynila. Baka nagkawatak-watak na ang pamilya mo sa tagal ng pagkawalay. At wala kang alaalang iingatan, kundi bulyaw ng amo, palahaw ng bata, pasmadong kamay at tsismisan sa Square. Kasalanan bang maghangad nang higit doon? Maraming magpapakamatay para sa kapalarang ibig mong tanggihan.

Caridad: Magpapakamatay ako! (*Tili at hagulhol.*)

Soledad: Caridad!

Manang: Ano'ng nangyayari?

Caridad: Ang malas kong talaga.

Luz: Bakit?

Soledad: Hindi, Idad—

Caridad: Salawahan ang asawa, dungo ang mga bata, laging pagod sa kaunting sahod, at ngayon, talo pa sa bingo.

Soledad: Panalo ka—

Caridad: Magpahuweteng kaya ako at lutuin ko ang bola. Hindi, pihadong mabubuko.

Gracia: (*Papasok, takip ang dibdib ng epron.*) Ano'ng gulo rito?

Erica: (*Kay Gracia.*) Ano iyang tinatakpan mo?

Gracia: Wala—

Erica: Sa wari ko nga'y wala.

Luz: Ang blusa mo?

Gracia: Sinubukan ko ang *washing machine*.

Luz: Sira ang *dryer* namin.

Gracia: Sinubukan ko rin ang *oven*.

Luz: Masusunog ang blusa mo.

Gracia: Mahina ang apoy.

Luz: At mag-aamoy-mantika.

Erica: Bagay sa magsusuot.

Gracia: Tse! (*Balik sa kusina.*)

Caridad: Mabuti pa si Gracia, nanalo ng kombinasyong *oven* at *dryer*. Ako, ni posporo o sampayan hindi makabuwenas.

Soledad: Wala ngang posporo o sampayan, pero may TV at bideo naman. Sa talunan ang huling premyo, Idad.

Caridad: Talunan na ang tao, binibiro mo pa.

Luz: Hindi nagbibiro si Sol. Sa iyo nga ang TV.

Caridad: Talaga? Baka hindi pa tapos ang laro. Ang TV, umoobra ba?

Luz: Bagung-bago. Tumama ka rin sa wakas.

Gracia: (*Papasok, tuwa.*) Kay Idad ang TV? Idad, marami ka bang labada? Baka mahilig kang magluto.

Erica: Idad, tandaan mong nasalang na ng blusa ni Gracia ang *washing machine* at lutuan.

Caridad: Luz, salamat nang marami sa TV at bideo.

Luz: Suwerte mo iyon.

Gracia: (*Kay Erica.*) Pahamak.

Erica: Pahamak ang *washing machine* at *oven*?

Gracia: (*Pilit na ngiti.*) Salamat.

Caridad: Napakinabangan ko rin ang kamalasan ko. Damdam ko'y simula na ito ang buwenas sa buhay ko.

Soledad: Papayagan ka bang magkabit ng TV sa kuwarto?

Caridad: Aba, pakaiingatan ko ang bigay ni Luz; ni hindi ko gagamitin.

Erica: Aanhin mo, dekorasyon?

Caridad: Oo, hanggang maipagbili ko.

Gracia: Ayun, simula na nga ng suwerte mo.

Caridad: Pero palagay ba ninyo may bibili nitong TV at bideo? Baka ma-"1-2-3" lang ako. Papayagan bang akong ilabas ito? Baka sitahin ako, ipagsakdal, ikulong at isilya-elektrika. (*Sasabay sina Gracia at Erica.*) May lulungkot pa ba sa aba kong tadhana!

Gracia: Kaya kung ibig mo, ang lutuan na lang at *washing machine* ang kunin mo. Hindi ka sisitahin.

Erica: At subok na ni Gracia.

Gracia: Erica!

Manang: Caridad, bakit kailangang palungkutin mo ang buhay kahit dumagsa na ang suwerte?

Caridad: Hindi magtatagal iyon. Habang may intindihin tayo sa Pilipinas, may kamalasang sisira sa kapalaran. Kung minsan, ibig kong kalimutan ang lahat ng iniwan ko. Pagtawag ko para ibalita ang panalo ko, pihadong mababalitaan ko na namang naglayas si Guinigundo.

Soledad: Ayaw mo kasing higpitan. Tingnan mo ang ginawa ko noong minsang maglayas ang tao ko.

Luz: Sumama sa iba si Ernie?

Soledad: Hindi ko matiyak, pero malakas ang kutob ko. Hindi ko ipinagsabi: madali ko namang nalutas.

Luz: Ano'ng nangyari?

Soledad: Magdiyadyanitor daw sa ospital sa abrod.

Manang: Saan?

Soledad: Sa Amerika.

Lahat: Ha?!

Soledad: Nagtaka rin ako. Ang suspetsa ko, may keridang nars na tumulong sa kanya. Hindi ako pumayag sa balak niya pero tumuloy pa rin.

Erica: Baka naman may matino ngang trabaho.

Soledad: At kabit, walang duda. At kung wala man, magkakaroon iyon—sa Amerika ba naman.

Luz: Ano'ng ginawa mo?

Soledad: "TNT" si Ernie, *illegal immigrant*. Isang bulong ko lang sa konsulado ng Amerika rito at huli siya.

Manang: Huwag mong sabihing—

Soledad: (*Tatango, nakangiti.*) Balik sa Maynila ang salawahan pagkadalawang-linggo, walang trabaho at nagsisising hindi sumunod sa payo ko. At hindi na siya makababalik sa Amerika.

Erica: Hindi ka na rin makababalik sa Pilipinas. Kakatayin ka ng asawa mo.

Soledad: Hindi niya alam na ako ang nagsumbong. At bakit niya sasaktan ang nagsusutento sa kanya?

Luz: Hindi ko iyon magagawa sa asawa ko. Kawawa naman si Ernie.

Soledad: At tayong babae, hindi kawawa? Ispilingin ang tao mo nang hindi ka abusuhin. Ngayon, pirming nasa bahay si Ernie.

Erica: May asong bantay ka na.

Luz: Diyos ko, gan'on pala kung puwede kang alisan ng sustento at ipatapon ng asawa mo.

(*May titimbre. Iimisin nina Manang at Erica ang hapag; sa mga baso at kagamitang pambingo sina Gracia at Soledad. Sasagutin ni Luz ang interkom. Si Caridad lamang ang sumandaling di-makakibo, tulala sa suwerte. Lalapit siyang sa TV, hihimas-himasin niya bago buhayin.*)

Luz: (*Sa interkom.*) Good evening, sir—I mean, Rodrigo. Nag-iimisin lang kami.

Gracia: Idad, sa inyo ka na manood. Kung abutan ka ng amo ni Luz, baka—(*Matitigilan sa TV.*) Kaguwapo ni Rodrigo, hindi mukhang sesenta.

Soledad: (*Titingin din.*) Akala mo marino.

Luz: Huwag nga ninyo akong biruin.

Gracia: Kahit pulubi ito, puwede na.

Erica: (*Patuloy sa pagliligpit.*) Tulungan ninyo kami. Kulang pa ba sa inyo ang mga gamit ni Luz 'at pati kasintahan niya, pinupuntirya ninyo?

Luz: Hindi ko siya kasintahan.

Gracia: Hindi pa. Paakyat na! (*Magtatago ang lahat sa kusina.*) Pero kung talagang ayaw mo siya, Luz, sabihin mong may sasalo sa itinakwil niyang puso.

Manang: At umaapaw na pitaka. Tayo na sa kusina nang makapag-isip si Luz nang walang ligalig.

(*May kukuliling. Titingnan ni Luz ang buong aksesorya, May aklat siyang makikita sa sopa; dadalhin niya sa kusina.*)

Luz: Sandali lang, Rodrigo. (*Babasahin ang pamagat ng aklat.*) *How to Pick Up Men and Drive Them Crazy.* (*Sa kusina.*) Erica, sa iyo ba'to?

Erica: (*Titingnan ang aklat.*) Hindi. (*Aagawing bigla ni Gracia ang aklat.*) Gracia! Nagpaturong ka na lang sana sa akin.

Gracia: Hindi negosyo ang hanap ko, kundi pag-ibig—tunay na pag-ibig. (*Babalik sa kusina.*)

Erica: (*Susunod.*) Puwes, ikaw ang pagnenegosyohan.

Luz: (*Titipunin ang loob at bubuksan ang pinto.*) Good evening, Rodrigo, pasensiya ka na't—(*Titili.*) Sino ka?

Bernardo: (*Papasok.*) Kaibigan ako ni—

(Sa pangunguna ni Gracia, pagtutulungan ng mga kaibigan ni Luz si Bernardo. Pagtagal, makikilala ni Erica ang lalaki.)

Gracia: (*Nakaumang ang pantadtad kay Bernardo.*) You good-for-nothing kurang, you think you can . . . you think you . . . akala mo, ang hindi mo makuha sa santong dasalan, makukuha mo sa santong paspasan!

Bernardo: Sandali, sandali, wala akong masamang balak. Kaibigan ako ni Erica.

Erica: Bernie! Ikaw ang tumimbre.

Bernardo: Oo, at muntik na akong matimbre.

Gracia: Kaibigan mo ang mandarambong na ito?

Erica: Hindi tumitimbre ang mandarambong. Mga amiga, Luz, si Bernie, marinong pinoy (*yayakap*) at kaibigan ko.

Gracia: O parokiano?

Erica: (*Hindi papansinin si Gracia.*) Bernie, ito sina Soledad at Caridad. Si Sol ang nagtutuyo ng luha ni Idad. Ito si Manang, ang tagapayo ng grupo. Ako lang ang hindi nakikinig sa kanya.

Bernardo: Sabi na.

Erica: At ito si Luz, gusto siyang mapangasawa ng milyonaryong ipinagkamali nila sa iyo.

Bernardo: Sana ako iyang lalaki.

Erica: Um-hmm, wala ka pang singko-minutos dito, umaandar ka na. Hintaying mo munang makasal sina Luz.

Luz: Hindi ko siya pakakasalan.

Erica: Hay, ang Pilipina, ayaw kunin ang kuwarta at baka masagi ang daliri ng nag-aalok. Kaya baon sa utang ang bayan.

Gracia: (*Papasok, bagong ayos.*) At ikaw, pihadong sunggab agad—sa kuwarta at sa nag-aabot. Iyon lang ang paraan para makahagip ka ng ganito. (*Kay Bernardo.*) Ako si Gracia, walang asawa.

Erica: At walang pag-asa.

Manang: Siya, baka dumating ang tunay na Rodrigo. Iwan na natin si Luz nang makapagnilay siya. Sa kusina.

Gracia: At makakain na rin si Bernie. Mahilig ka sa aso?

Bernardo: Nag-aalma tungkol doon ang mga Ingles.

Gracia: Mag-alma sila; hindi ako ang puputukan ng ugat. Walang sinasabi ang Bumbay pagkain nila ng stek o ang Muslim pagsubo nila ng hamon. Bakit nila ipagbabawal ang hilig ng Pilipino?

Erica: May sinabi ka ring matino, Gracia. Tandaan mo, Luz, isipin ang sarili, hindi ang iba.

Bernardo: Bakit, may dapat bang isipin si Luz?

Gracia: Hindi dapat isipin ang asawang kaliwete.

Luz: (*Inis.*) Paano mo nagagawang magpayo tungkol sa asawa ko, matandang dalaga ka naman? (*Tawanan.*)

Gracia: (*Pigil ang luha, nagmamarangal.*) Hindi sana kayo nagdumali sa dambana imbes na matiyagang naghintay ng esposong tunay ninyong nasa. Mabuti pang mag-isa buong buhay kaysa magkasya sa kabiyak na kapos. Pero hindi pa huli; puwede pa kayong kumawala at lumigaya.

Erica: (*Habang nakasampay kay Bernardo.*) Tulad mo?

(*Magkakatatitigan sina Gracia at Erica bago biglang umirap si Gracia at sumugod sa kusina. Hagikgikan sina Soledad, Caridad at Erica. Pagkasandali, hagulhol mula sa kusina. Tawanan sina Soledad. Susunod sana si Luz at Manang, ngunit pipigilin sila ni Erica.*)

Erica: Huwag ninyong istorbuhin ang maligaya niyang pag-iisa.

Luz: Erica naman—

Erica: Tatahan din iyon pagharap sa washing machine at oven. May mas mahalaga kang dapat pag-isipan. Maliban kung naka-pagpasya ka na. (*Hindi iimik si Luz.*) Hay, ano bang kulam ang ginawa sa iyo ni Gener? Hindi malayong may kerida pa rin ang asawa mo.

Bernardo: E ano?

Erica: Bernie, usapang babae ito. Mag-asusena ka na lang sa kusina nang malibang din si Gracia.

Bernardo: At masulsulan mo si Luz magsalawahan sa lalaking naghihintay sa kanya.

Erica: Naghihintay o nanloloko?

Bernardo: Sino kaya ang talagang nanloloko, ang lalaking nagkamot nang katihin o ang babaeng nag-akala na hindi kailanman magkakamot ang lalaki?

Erica: Sa laki naman ng hiras ni Luz dito, dapat magtiis ang tao niya sa Maynila.

Bernardo: Dapat, pero huwag kayong magtaka kung hindi. At lalong huwag ninyong gawing dahilan para maghiwalay. Unawain natin ang kalagayan ng isa't-isa; hindi lang babae ang nahihirapan.

Erica: Puwes, huwag din kayong mag-alsa kung magdaos ng init ng katawan ang mga esposa ninyo rito.

Bernardo: Tama.

Erica: Bakit ayaw mong pumatol si Luz sa iba?

Bernardo: Kung init ng katawan ang hanap niya, sige. Pero kung pera, aba, walang taong dapat pumayag maglako ng sarili ang asawa niya.

Erica: Bakit mo ako pinapayagan?

Bernardo: Hindi kita asawa. At maging ikaw, hindi lang kuwarta ang dahilan pagpatol sa lalaki, di ba?

Erica: Hindi nga. (*Didikit sa lalaki.*)

Luz: Iyong talaga ang hirap sa katayuan natin. Kumikita nga tayo nang malaki, pero nasisira naman ang pamilya natin.

Bernardo: Kaya nga hindi ako nag-asawa bago magmarino. Gusto na ng kasintahan ko, nang hindi raw kami mahulog sa tukso. Kau-lulan. Mabuti pa, 'ka ko, huwag kaming magpakasal nang walang samaan ng loob anuman ang mangyari. Parang palasyo ang pag-aasawa, hindi basta sinisimulan at lalong hindi basta iniwan.

Caridad: Paano kung walang pansustento sa palasyo? Sa dampang lang namin, kinukulang na kami.

Soledad: Kailangan ko ring isipin ang pito naming anak.

Manang: May apo pa akong pinagtatapos.

Bernardo: Areglado, basta mulat kayo sa pagsubok na inaako ninyo, sampu ng inyong pamilya. Kung mapasok sa palasyo habang wala kayo, tagpian ang butas, pangaralan ang tanod, dagdagan ang ilaw. Pero huwag gigibain ang gusali.

Erica: Ay, Bernie, dapat nagpari ka.

Luz: Oo, ang galing mong magpayo.

Bernardo: Kung pagpapayo lang ang ginagawa nila, nagpari ako. Pero maraming mas mahirap silang ginagawa. At pinakamahirap ang hindi nila puwedeng gawin.

Erica: Gaya ng ano?

Bernardo: Aywan, iyon ang trabaho mo.

Erica: Salbahe! Tayo na nga at baka magpaturo pa ang mga ito.

Bernardo: Mukhang inumpisahan mo nang turuan si Luz.

Erica: Ng ano?

Bernardo: Ng pagnenegosyo sa pag-ibig. Natuto ba siya?

Luz: Hindi.

Bernardo: Mabuti. Walang kumikita sa pangangalakal ng puso, hindi ba, Erica?

Erica: Malay ko. (*Kikitiin siya ni Bernardo, sabay-labas.*) Buwisit! (*Hahabol palabas.*) Sige, Luz, ililibing ko lang ang walanghiyang ito.

Bernardo: (*Sisilip.*) Ililibing, ha? Saan kaya?

Erica: Bastos! (*Kay Luz.*) Maraming salamat sa muwebles. Sa isang linggo ko kukunin.

Luz: Kahit kailan. Salamat sa pagdalo ninyo.

Bernardo: Salamat din. Pasensiya ka na sa pakikialam ko.

Luz: Mabuti nga't napayuhan mo kami.

Bernardo: Madaling magpayo, mahirap sumunod. Sige.

Luz: Sige.

Erica: Sige, Manang, Sol. Idad, huwag mong ibibigay kay Gracia ang TV. Bye. (*Lilisan.*)

Luz: Nalimutan na natin si Gracia. Kanina pang walang-imik.

(*Sisilip sina Luz sa kusina. Pagtingin, maghahagikgikan sila at magbubulungan.*)

Manang: Su! Baka magising. Ganyan pala si Gracia, nakakatulog sa sama ng loob.

Soledad: Hindi sama ng loob, sa dami ng inom. (*Ilalabas ang bote ng tsampanya mula sa kusina—said.*) Halos wala itong bawas kanina.

Caridad: Sus, ginoo, ganyan pala ang kulay ng panti niya. Kalandi!

Manang: Huwag na ninyong biruin. Ilipat natin sa kuwarto at baka datnan ni Mr. Corcuera. (*Pagtutulungan nilang buhatin si Gracia.*)

Caridad: Itapon na lang natin sa bintana.

Soledad: Bawal magtapon ng basura, Idad.

Luz: Ano ba naman kayo?

Manang: Baka magising.

Soledad: Mabuti, hindi na natin papasanin.

Caridad: Alam ko na ngayon ang pakiramdam ng elepanteng buntis pag-akyat sa Peak.

Luz: Ssh!

Soledad: Naku, Luz, hindi ito magigising kahit sa kanyon ng Causeway Bay.

Caridad: Mabuti nga't at hindi siya nag-asawa. Sa lakas ng hilik, pihadong iiwan siya ng lalaki sa unang gabi.

Soledad: At ang pamango! Ganito pala kapag naghalo ang Christian Dior at sibuyas.

Manang: (*Pinipigil ang tawa.*) Utang na loob, Soledad, mabibitiwan ko ito.

Soledad: Siya nga pala, pasan ninyo ang pinakamabigat na bahagi—ang meyk-ap. Limang tapal iyan, bukod sa grabang pundasyon.

Luz: Ang tapang ninyong magbiro sa tulog.

Soledad: Mas gusto mong patulan namin ang gising? Mabuti na ang ganito, walang palag.

Gracia: (*Magsasalita nang tulog.*) Anong walang palag?

Caridad: (*Mapapabitiw sila ni Soledad sa paa ni Gracia, sabay-tago sa likod ni Luz.*) Santabaransa, nabuhay ang impakta!

Soledad: (*Magtatago rin.*) Hindi ka na mabiro, Gracia.

Gracia: (*Tatayo, tulog pa, at aawit, walang tiyak na tono.*)

Sino'ng walang ibubuga,
Kulang sa kisig at kembot,
Hatinggabi lang maganda,
Tanging inaakit, surot?

Pag umibig, walang bitiw,
Yumakap ka man sa iba,
Magdalita o mabaliw,
Maputulan man sa 'baba.

Hindi ako, aba, hindi ako!

Laging sa'yo ako, laging sa 'yo.

Oo nga't dikit na sa'kin
Ang halimuyak ng isda.
At kung kita'y hihimasin,
Parang tinatalupan ka.

Wala kang ipangangambang
Tatalikod sa panata;
Mahirap kang pagtaksilan
Ng sintang walang may kursunada—

Pero ako, sinta, pero ako—

Kundi ikaw, bulag, kundi ikaw!
(*Tatawa nang buong kiri.*)

(*Sa buong awitin, nagtatawanan ang nakikinig, pakantiyaw-kantiyaw. Pagwakas ng kanta, palakpakan.*)

Soledad: Vilma Santos!

Gracia: (*Lasing.*) Nasaan?

(*Lalong tawanan. May titimbre; biglang gulo.*)

Luz: (*Sa interkom.*) Is that you, Rodrigo? Bukas na. What? Dito na natin pag-usapan.

Manang: Dali, ipasok na iyan sa kuwarto.

(*Pagtutulungan nila Manang si Gracia.*)

Gracia: (*Kakawala.*) Huwag n'yong gusutin ang terno ko.

Manang: Gracia, paakyat na si Rodrigo.

Gracia: Siya nga? Sasalubungin ko. (*Sugod sa pinto.*)

Soledad: Magbalik ka, bruha! (*Sabay-hatak sa buhok ni Gracia— matatangal ang peluka.*) Ay, tumbong ni San Balbakwa!

Gracia: (*Hawag ang ubaning tuktok.*) Pulis! Saklolo! Magnanakaw! Isnatser! Inagawan ako ng dangal! (*Hihimatayin, sasaluhin ng iba.*)

Luz: (*Kukulilang.*) Sandali lang, Rodrigo.

(*Dali-daling ipapasok sa silid-tulugan si Gracia. Pupilutin ni Luz ang peluka at itatapon sa kuwarto.*)

Rodrigo: (*Sa labas.*) Any problem, love?

Luz: Hindi, nag-iimis lang kami.

Gracia: (*Sisilip mula sa silid.*) Lundagin mo, beybi! (*Hihilahin pabalik.*) (*Titipunin ni Luz ang loob at papapasukin si Rodrigo. May edad ang lalaki, may hitsura, marangal, magalang at malumanay. Pagbukas ng pinto, pagmamasdan niya si Luz, nakangiti.*)

Luz: *Good evening.*

Rodrigo: Napakapormal. Baka akalain ng taong katulong kita.

Luz: Katulong mo ako.

Rodrigo: Hindi na sana pagkatapos ng gabing ito. Puwede bang pumasok?

Luz: Bahay mo ito.

Rodrigo: Ibig kong maging tahanan natin. (*Papasok.*)

Luz: Kumain ka na? May handa pa sa kusina—

Rodrigo: Ang Pilipino talaga, hindi kompleto ang usapan kung hindi sumagi sa pagkain. Narito pa ang mga kaibigan mo?

Luz: (*Pagkasaglit.*) Oo.

Rodrigo: Huwag mong ikahiya. Kaibigan ko rin sila. Magagamit ba nila ang mga kasangkapan?

Luz: Oo, maraming salamat daw.

Rodrigo: Mabuti't hindi na ako makikipagbaratan sa kung sinong makunat na Intsik. Magkano man ang ialok niya, hindi iyon tutumbas sa habangbuhay na pasasalamat ng mga kaibigan mo. Gayon tayong Pilipino; isasangla ang lahat para sa utang na loob. Noong Liberation, hindi baleng magutom ang mag-anak nang isang buwan, makapagpiyesta lamang ang Amerikano nang isang gabi. Pero huwag mong isiping iyon ang habol ko. Hindi ako humihingi ng pagtingin kapalit ng pabuya. Taos-puso akong naghandog; taos-puso rin ang paglingap na ibig ko.

Luz: Katangi-tangi ka, Rodrigo.

Rodrigo: Lalo ikaw. (*May iaabot mula sa bulsa—singsing na nakakahon.*) Pasensiya ka na't ito ang pinakamagandang nakita ko sa Hongkong.

Luz: Naku, Rodrigo, *I can't—*

Rodrigo: *It's not what you think.* Huwag mong akalaing pagtanggap nito, sa altar na tayo magtatagpo. Hindi ito pain, kundi gantimpala sa katapatan, dunong at ligayang dulot mo *all these 184 days—oo*, bilang ko—at sa idudulot mo pa, kahit sa panaginip lamang. Tanggapin mo. Kung hindi, bibigyan kita ng mas malaki.

Luz: Hindi ito sa akin . . . kundi sa mapapangasawa mo. (*Ipapatong sa mesa ang singsing.*)

Rodrigo: (*Pagkasandali.*) Is that your decision?

Luz: May asawa ako at mga anak sa eskuwela. Hindi nila ako mapapatawad.

Rodrigo: (*Mapapatawa.*) Kaya? Ba't hindi mo tanungin?

Luz: (*Matatawa rin.*) At huwag kang magagalit, pero ang totoo, ni hindi ko sana pinansin ang alay mong pagtangi kung—

Rodrigo: Kung hindi ako milyunaryo.

Luz: Patawarin mo ako. Sadyang—

Rodrigo: Hindi dapat humingi ng tawad sa bagay na natural lamang. (*Natatawa.*) Sa edad ko at katayuan mo, ang hangal ko naman para isiping apoy ng pagnanasa ang magdadala sa iyo sa akin. Huwag nating ikahiya: kuwarta ang pang-akit ko, kahirapan ang nagtutulak sa iyo. Hindi ibig sabihing hanggang doon na lang tayó. Sapól sa pagkikilala, nakawilihan na nating maghunting tungkol sa pelikula, literatura, sining at musika. Kung ibig mo, simula lang iyon ng mga sandaling walang patid ang ligaya likha. (*Pagkasaglit.*) Hiyas kang talaga. Hindi mo lamang inuunat ang gusot sa kuwelyo, binabatikos mo pa ang mga gusot ni Oteló. Hindi ka man mayaman nila, daig mo pagdating sa kultura ang mga negosyante at propesyonál na kilala ko.

Luz: Bata pa, mahilig na ako sa libro at pelikula.

Rodrigo: Ano'ng tingin mo sa pelikulang *Year of the Dragon*? Minamata nga ba ang Intsik?

Luz: May pagka-*stereotype* ang labas nila roon: suwapang, gahaman, tuso. Maraming Intsik na hindi gan'on. Pero wala namang pelikulang makapaglalantad ng lahat tungkol sa isang bayan. Ang hirap, agad humuhusga ang tao pagkapanood ng pelikula o sa unang pagkikita.

Rodrigo: Dapat magturo ka sa Amerika, sa kolehiyo.

Luz: Hindi ko kaya iyon.

Rodrigo: Pinung-pino ang Ingles mo; ang daming Amerikanong ni hindi makabuo ng pangungusap. At kung kulang ng titulo sa buntot ng pangalan mo, ano na ang magpalipas ng isa, dalawang taon sa unibersidad para magrepaso kay Rilke? Pakonsuwelo lang iyon sa hepe ng eskuwela. Para sa mga estudyante mo, sapat nang kuwalipikasyon ang pagkagiliw mo sa panitikan. O, payag kang maging Propesor Corcuera?

Luz: Mabigat na titulo at pangalan iyon; aywan ko kung kaya kong dalhin kapwa.

Rodrigo: Bunuin mo muna ang "Propesor."

Luz: Pagkatapos?

Rodrigo: Luz, alam mong wala akong ikaliligayang higit sa pagiging kabiyaq mo at ama ng anak natin. Subalit kung lalayo ka

sa akin dahil sa mithiing iyon, handa kong bitiwang iyon. Huwag lamang ikaw. Tungkol sa pamilya mo, bibigyan natin sila ng pakon-suwelo. Hindi ko mabibigyan ng ibang ina ang mga anak mo, ngunit magkakaroon sila ng magandang kinabukasan, sa Maynila o sa Amerika. At susustentuhan natin si Gener. Puwede siyang mamahala ng isa sa mga kondominyum ko.

Luz: Maiinsulto siya roon.

Rodrigo: Bigyan na lang kaya natin ng singkuwenta mil dolyares.

Luz: Hindi pera ang hangad niya.

Rodrigo: Kaya ikaw ang kumakayod dito samantalang naghahabol siya ng babae sa Maynila? Alam ko ang mga dibersiyon niya. At ang laking hirap ng mga anak mo oras na lustayin ni Gener sa magdamag ang sanlinggong panggastos. Mawawakasan ko ang lahat ng hirap na iyon. At hindi ka na magluluto at mag-aalaga ng bata para sa iba. Magugugol mo ang buhay mo sa mga gawaing mas matimbang at malapit sa puso mo. Bukas ang pinto sa bago at mayamang buhay.

Luz: Hindi ko masasarhan ang pinto sa dati kong buhay—na hindi naman gayong kasama.

Rodrigo: Iyon din ang sabi ko noong maestro pa ako. Dalawampung-pitong taon, kalahati ng buhay ko. Siyang takda sa akin ng Diyos, 'ka ko, dapat tanggapin at ipagpasalamat gaano mang kahirap. Kumayod ako nang kumayod, buong-buod ang loob abutan ng huling hininga sa harap ng pisara sa Silid 24 ng Araullo sa Paco. Tapos, may humanga sa tiyaga ko at kinuha ako sa Ministry. Doon ko nakita ang kabansutan ng buhay ko, ng buhay na di-lumilihis sa landas na tuwid at makitid. Ang sinahod ko noong dalawampung-pitong taon, ni hindi tumumbas sa suhol na nakuha ng opisyal na pumili ng aklat sa matematikang gamit sa buong bansa. Ilang libro sa bawat aralin, ilang baitang bago magtapos, ilang palit ng libro pagkailang-taon—ilan tayong nagpapagago? Babawasan ko ng isa, 'ka ko. Lintik ang naparagdag sa buhay ko. At ibig kong pumarte ka sa tinatamasa ko.

Luz: Hindi ko magagawa.

Soledad: (*Mula sa silid.*) Tangang babae!

Manang: (*Mula sa silid.*) Sssh!

Luz: At hindi dahil bulag ako sa ginhawa at galak na alay mo. Salamat sa kabutihan mo, kitang-kita ko ang kagila-gilalas na buhay na tatalikdan ko. Subalit sadyang may mga tungkuling hindi ko maaaring talikdan.

Rodrigo: Paano naman ang kaligayahan mo?

Luz: Maligaya ako. (*Mapapangiti si Rodrigo.*) Talaga. At hindi ko bibitiwan ang buhay ko ngayon sa baka-sakaling mas liligaya ako.

Rodrigo: Hindi iyon baka-sakali.

Luz: Huwag mong aksayahin ang kasaganahan mo sa tulad kong tuwa na sa munti niyang lungga.

Rodrigo: Iyon ba ang pasya mo?

Luz: Oo, walang ipinagbago sa nakaraang labindalawang taon.

Rodrigo: Maluluha ako, walang biro. Katangi-tangi kang talaga, sa siyudad na ito, sa panahon natin. Lumalabas akong imbi, sukat kakalasin ang pilit mong pinagbibigkis. Ipagmamalaki ka ang asawa't anak mo. Bakit hindi mo tawagan?

Luz: Huwag mo na akong biruin.

Rodrigo: (*Maamo, ngunit tunog-nag-uutos.*) Hindi ako nagbibiro. Tawagan mo, Luz. Ngayon din.

Luz: (*Matitigilan.*) Wala kaming telepono, at kahiya-hiyang makisuyo sa kapitbahay sa ganitong oras.

Rodrigo: Nakina Mang Turing na sila, hinihintay ang tawag mo. (*Gulat si Luz.*) Sige na. Matutuwa sila sa magandang balita.

(*Pagkasandali, tatawag si Luz sa Maynila. Bubuhay ang ilaw sa isang dako ng tanghalan kung saan nakapuwesto sina Gener, Beth, Junior, Carla at Aling Maring.*)

Beth: (*Sasagutin ang telepono.*) Helo? (*Maingay dahil sa pananabik.*) Tahimik naman!

Luz: Kina Mang Turing ba—

Beth: Inay! Inay, kayo ba iyan? (*Tatawagin ang iba.*) Ang Inay! Tawagin n'yo ang Itay! Inay, si Beth ito. (*Ibig agawin ni Junior ang telepono.*) Junior, ako'ng nakasagot.

Junior: Su, akala mo naman papapasukin ka sa Amerika.

Beth: (*Sisimangot sa kapatid bago mangusap muli sa telepono.*) Inay, si Beth. Kumusta ka? Nasa Amerika ka na ba, kayo ni Mr. Corcuera? Kailan mo kami dadalhin diyan?

Luz: Sino'ng may sabing pupunta ako sa Amerika?

Beth: May pinaparito si Mr. Corcuera para usisain kung payag kaming magpakasal kayo. Ang laking suwerte natin! Inggit na inggit ang lahat dito at pati sa eskuwela.

Junior: Ako naman! (*Sabay-agaw ng telepono.*) Inay, si Junior. Hiling-hili ang mga kaklase ko. Junior Jetsetter na ang tawag sa akin. Este, Inay, puwedeng makapakiusap kay Mr. Corcuera? Puwede ba niyang lakaring makapasok ako sa Harvard? Iyon daw ang pinakamatinik na eskuwela sa "tate." Pakiusap lang, 'nay; palung-palo naman siya sa iyo. 'tay ka, heto si Carla, umiiyak na. (*Ibibigay ang telepono.*)

Carla: (*Humihibik.*) Inay, isa lang ang bilin ko, kung puwede, Inay. Sana kung puwede, ibili mo ako ng Cabbage Patch Doll. Lagi akong

iniinggit ni Dina, iyong anak ng may palaisdaan. Sige na, Inay, pagsiyaping ninyo sa States. Iyon lang, Inay.

Beth: Kumustahin mo si Mr. Corcuera.

Carla: Kumusta, Mr. Corcuera.

Luz: (*Kanina pang lumuluha.*) Ang ama mo?

Carla: (*Kay Beth.*) Ang Itay raw.

Beth: Itay, kayo naman!

Mga Tinig: Gener! Kanina ka pang tinatawag! Dali, Gener, huwag mong paghintayin si Misis Milyonarya!

Gener: (*Humihiyaw sa likod pagpasok.*) Mang Turing, baka bote na lang ang matira sa brandi.

Mga Tinig: Su! Di bumili pa tayo! Maraming branding mabibili ang singkuwenta mil!

Gener: (*Tatawa.*) Paano kung maubusan na ang "PX"? (*Sasagutin ang telepono.*) Helo?

Luz: Gener?

Gener: Luz, ang hina ng boses mo. Nasa Amerika ka na nga ba? Ang bilis naman. Noong isang linggo lang kami inusisa ni Mr. Corcuera.

Luz: Pumayag ba kayong pakasal ako sa kanya?

Gener: Ayaw ko noong una, siyempre, pero hindi ako tigilan nina Mang Turing at Aling Maring. Pagtagal, pati ang mga bata, pumayag na rin sa kasusulsol nila.

Luz: Ano ba'ng gusto mong talaga?

Gener: Payag na rin ako. Sino ba ako para kumontra sa ikaliligaya ng lahat—ikaw, ang mga bata, ang mga kasamahan natin? Maki-kinabang lahat. Siya, huwag ka nang umiyak. Ito ang pinakamabuti.

Luz: Siguro nga.

Gener: Huwag sanang mamasamain ni Mr. Corcuera ang pagtangi ko sa alok niyang kondominyum. Baka malugi lang. Mabuti na iyong singkuwenta mil dolyares na sigurado kaysa sangmilyong baka pa mawala, di ba? Ilagay ko lang ang pera sa bangko, sagana na ako buong buhay nang walang sakit ng ulo. O, heto si Aling Maring.

Maring: (*Kukunin ang awditibo.*) Luz, mahal, ngayong dininig na ng langit ang dalangin mo, huwag mong kalilimutan ang kapitbahay ninyo, hane? Baka kailangan ninyo ng katulong sa States, may pamangkin akong—

(*Ibababa ni Luz ang awditibo. Mamamatay ang ilaw kina Gener. Maglalagay si Rodrigo ng isang basong tubig sa harap ni Luz. Papasok si Manang, yayakap sa kanya. Sisilip mula sa silid sina Soledad at Caridad.*)

Manang: Ano'ng nangyari, Luz?

Rodrigo: Tumawag siya sa Maynila para ibalita ang naging pasya niya.

Luz: Salamat, Manang, nabigla lang ako.

Rodrigo: *I'm sorry to have put you through this, Luz.* Subalit dapat mong isaisip ang nais ng pamilya mo. Ang totoo, kung sinabi nila noong isang linggo na ayaw nilang pakasal ka sa akin, binigyan na lang sana kita ng malaking pabuya at iniwan nang hindi man lang naghihinalang higit sa katulong ang tingin ko sa iyo. Alam kong hindi ka liligaya sa piling ko kung may sama ng loob ang pamilya mo. Nagulat siyempre ako sa tuwa nila pagkaalam na milyonaryo ang aagaw sa iyo. Talaga sigurong ang hirap ng buhay sa atin. O kaya hindi na nila damdam ang pagkawala mo dahil sa tagal mong nawalay. Bueno, ipagpapaliban ko ang biyahe ko—hanggang makapagpasya ka. Alam mo ang kuwarta ko sa Peninsula. Kung hindi ka tumawag, ako ang tetelepono. Ibig marinig ko sa iyo ang maliwanag na oo o hindi. Patawad muli. Batid mong hindi kita kailanman sasaktan nang kusa. Siya, lalakad na ako. Kung kailangan, tumawag kang muli sa Maynila kahit ilang ulit. Alagaan 'nyo siya, mga binibini, at ituring ninyong sa inyo ang apartment. *Good night, Luz. Good night, ladies.*

Manang: *Good night, sir. Thank you.*

Rodrigo: *(Sa pinto.)* Baka makabuting ipasyal ninyo siya—diyan lang ang Peak.

Manang: Oho. *(Tatango si Rodrigo at lalabas.)*

Soledad: Napakawalang-kuwenta sina Gener.

Manang: Bakit? Tayo rin panay ang sulsol kay Luz sunggaban ang milyones ng matanda.

Caridad: Aba, kung gayon sila sa Maynila, kulang na lang ipaglako si Luz nang por-kilo, huwag na siyang pumatol sa gurang na iyon.

Soledad: Ang dapat, 'ka mo, mag-Amerika si Luz at hayaan ang mga anak ng kuting magdildil ng asin sa 'pinas. Pag hindi sila natuto.

Luz: Ano pa ang silbing matuto sila kung itatakwil ko rin? At bakit ko sila parurusahan? Ako ang pinagmulan ng mga pangarap nila ng Amerika at limpak-limpak na kuwarta? Hindi ako sasama kay Rodrigo.

Soledad: Ipagpapalit mo siya kay Gener?

Luz: Alam ba ninyo kung sinong talaga si Rodrigo?

Caridad: Oo, sinabi sa amin ni Manang sa loob.

Luz: At ibig ninyo akong magpakasal sa nagnakaw ng pensiyon natin?

Soledad: Mabuti pang mapakinabangan ang kinupit niya ng maestrang tulad mo kaysa lustayin niyang mag-isa. Baka mapartihan mo pa kami.

Caridad: Tama na sa akin ang ikaapat ng mamamana mo.

Soledad: At, Diyos ko, dapat pa bang usisain ang pinanggagalingan ng kuwarta sa panahong ito? Sa katayuan natin? Kung sinu-sinong mandaraya ang tinitingala ng lipunan; sino tayo para magma-rangal? Hay, nakapasok din sana ako sa Ministry.

Manang: Ganyan bang asal ang itinuturo ninyo sa kabataan? Kaya nalilintikan ang bayan.

Soledad: Panay nga kabutihan ang itinuturo kaya ang daling lokohin ng tao. Luz, sa dinami-rami nating naghihirap, isa ka sa iilang may magandang pagkakataon. Huwag mong aksayahin.

Caridad: Mamamatay ako sa panghihinayang.

Soledad: At sa pagkayod araw-gabi para sa katiting na kita magpahanggang-libing.

Manang: Mas madaling dalhin ang magaang bulsa kaysa sa mabigat na budhi.

Soledad: Madaling ninyong sabihin iyan, Manang, hindi kayo ang mawawalan ng milyun-milyon at kakayod ng tatlumpu pang taon. Talaga bang mas ibig mo pang maging katulong kaysa milyonarya?

Luz: (*Buo ang loob.*) Oo.

Caridad: Mamamatay ako.

Soledad: At sina Gener, iyon din ba ang gusto?

Luz: Tanungin natin. (*Tatawag sa Maynila.*)

(*Bubuhay muli ang ilaw sa mag-anak ni Luz.*)

Beth: Helo?

Luz: Beth?

Beth: Inay! Ano'ng nangyari? Naputol ang linya. Mahirap bang tumawag mula sa Amerika?

Luz: Pakitawagin ang itay mo.

Beth: Itay, Itay, ang Inay—

Gener: Luz, bakit nawala kanina? Nagalit ba si Mr. Corcuera?

Luz: Hindi, ibinaba ko.

Gener: Bakit? (*Pabulong, habang pinaaalis ang mga bata.*) Si Aling Maring ba? Huwag kang mag—

Luz: Hindi iyon. Ang totoo, hindi ako sasama kay Mr. Corcuera.

Gener: Bakit, umurong siya?

Luz: Hindi, ipinagpaliban nga ang biyahe para hintayin ang sagot ko.

Gener: Salbahe ba?

Luz: Ang bait na tao.

Gener: Baka naman pangit. May amoy ba?

Luz: Wala.

Gener: Talaga bang milyonaryo?

Luz: Oo.

Gener: Ano'ng problema?

Luz: Mag-asawa tayó.

Gener: Maaareglo iyon sa Amerika.

Luz: Ang ibig mong sabihin, pagtuntong ko sa Amerika at pagpirma sa papeles ng diborsiyo, wala nang bisa ang panata natin sa Diyos at sa isa't-isa? Pagkakuha mo ng singkuwenta mil, hindi mo na kailangan ang ina ng mga supling mo? Sabihin mong oo, at bukas na bukas nasa iyo ang limampung libong dolyar kasama ang singsing na binasbasan ng pari at isinuot mo sa daliri ko noong adose ng Enero 1974.

Gener: Sandali, huwag nating daanin sa drama ang bagay na ito. Paano naman ang kinabukasan nina Beth, Junior at Carla, sampu ng kamag-anak at kaibigan natin? Hirap sila rito at ikaw ang susi sa pag-angat nating lahat. Kaya ako pumayag kay Corcuera, masakit man sa loob ko.

Luz: Masakit bang tumanggap ng singkuwenta mil?

Gener: Paniguro lang iyon, nang may makuha agad tayong pera. Baka hiwalayan ka ng matanda pagkaisang-gabi; wala tayong mapapala.

Luz: Ano'ng sasabihin natin sa mga bata?

Gener: Sinabi ko na. 'ka ko, gagawin natin ito nang hindi na nila kailangang gawin paglaki nila.

Luz: Paano ka nakapayag sa alok ni Rodrigo? Napakaseloso mo.

Gener: Mas madaling tiisin ang selos kaysa sa gutom.

Luz: Kahit makita mo kaming magkayakap?

Gener: Magkanugnog pa ang nguso, kung gusto mo.

Luz: Puwede rin ba akong himas-himasin ng daliri niyang nananabik?

Gener: May pananabik pa ba sa edad niya?

Luz: Malay natin. Pihadong magpapamasahe siya—madalas rayumahin ang matanda.

Gener: Bakit ikaw pa ang magmamasaha?

Luz: Sa laki ng huhuthutin natin, dapat serbisyo *deluxe*. At ayaw kong magkagusto siya sa ibang masahista. Baka maagawan ako ng mana.

Gener: Sige, basta huwag mong ikukuwento pagsulat mo.

Luz: Hindi naman ako susulat.

Gener: Ha?

Luz: Baka maghinala si Rodrigo.

Gener: Kahit balita lang ang nasa liham?

Luz: Iyon lang kaya?

Gener: Sige, sa mga bata na lang ako makikibalita.

Luz: Basta balita lang, walang romansa.

Gener: (*Inis na.*) Oo.

Luz: At Tiyo Gener ang itatawa nila sa iyo. Si Rodrigo ang ituturing nilang ama.

Gener: Pati ba'ng mga anak ko bibilhin niya?

Luz: Para hindi sila kantiyawan, dapat silang masanay na si Rodrigo ang ama nila. Kung Itay pa rin ang tawag sa iyo, baka madulas ang dila nila sa harap ng iba. Kahiya-hiya.

Gener: Kulang na lang magpalit kayo ng apelyido.

Luz: Magpapalit nga, nang hindi kami pag-usapan.

Gener: Sige, nang sugurin ko kayo sa States.

Luz: (*Matatawa.*) Mahigpit ang guwardiya sa subdibisyon ni Rodrigo. Puwede kang magngitngit, magbanta, maghampas ng ulo sa pader. Pero hindi mo magagambala ang pagniniig namin.

Gener: Mamamatay ako sa panibugho.

Luz: Hindi, isang buwan lang kami magha-honeymoon.

Gener: Isang buwan! Tatlong araw lang tayo, a.

Luz: Gener, lilimandaang piso ang pera natin noon.

Gener: Hindi ako tatagal ng isang buwan, ni isang linggo. Hindi ako makakatulog buong buhay sa gagawin ninyo sa unang gabi.

Luz: Sa tingin mo ba, hihimbing ako nang payapa sa gabing iyon at sa marami pang gabing susunod? Hindi ko magagawa iyon. At hindi ninyo iyon magagawa sa akin.

Gener: Hindi naman talaga namin gustong humiwalay ka. Akala namin, iyon ang ibig mo dahil sumira ako sa panata natin.

Luz: Nagkasala ka dahil nagkalayo tayo. Bakit ako lalong lalayo?

Gener: At lahat dito, panay ang sabing gago kami para tumanggi sa suwerte. Partihan daw sila.

Luz: Gayon din dito. Ano ba'ng nangyayari sa mundo?

Gener: Aywan, pero muntik nang mangyari sa atin. Patawarin mo kami, Luz.

Luz: Patawarin tayong lahat ng Diyos. Salamat at ginising Niya tayo bago naputol ang linya.

Gener: Umuwi ka na, Luz. Sa tagal mong napalayo, akala namin, puwede ka nang mawala nang lubos. Kailangang matakam kaming muli sa adobo mo gabi-gabi, sa halip ng tseke buwan-buwan.

Luz: Mag-aadobo tayo sa Linggong darating. Ipaliwanag mo na lang sa mga bata kung bakit hindi na sila pupunta sa Amerika.

Gener: Hindi kailangang ipaliwanag na mahal mo kami.

Luz: Pasensiya na rin sina Aling Maring at wala silang balato.

Gener: At si Mr. Corcuera. Walang laban ang kuwarta niya sa kisig ko.

Luz: Talaga. Kung nagkatuluyan kami, baka naubos ang pera niya sa pagbiyahe ko nang lihim para makipagtipan sa iyo.

Gener: At ang singkuwenta mil ko sa paglipad sa Amerika. Pupunta na ako riyan ngayong gabi. Namimilipit na ako.

Luz: Magkakasalisi tayo. Ay, magsisisi si Rodrigo at pinatawag niya akong muli sa inyo. Pakihalikan ang mga bata.

Gener: At si Mr. Corcuera.

Luz: Sira.

Gener: Sige, mahal. Kita tayo sa Linggo.

Luz: Magkikita tayo—at iba pa. Tayo at ang adobo.

Gener: Babay.

Luz: Sige. (*Ibababa ang telepono. Mamamatay ang ilaw kina Gener.*) May pamilya pa ako.

Caridad: Hay, parang pelikula. Pero malungkot pa rin ang wakas para sa akin. Wala na akong TV at bideo. Siguradong babawiin ni Mr. Corcuera. Sabi nang hindi magtatagal ang suwerte ko.

Luz: Hindi niya dadalhin mga gamit kung hindi kasama ang gumagamit. Ngayon, nasa sa inyo kung tatanggapin ninyo ang bigay niya.

Soledad: Isinasauli lang niya ito sa amin.

Luz: Bahala kayo. O, sasama kayo sa Peak?

Caridad: Sige, kailan?

Luz: Ngayon.

Caridad: Ha? Mag-aalas-diyes na. Kung hindi piyesta opisyal bukas, humaharok na kami sa amin.

Luz: Bueno, piyesta opisyal kaya sasama kayo. Ito na ang huli kong tanaw sa kislap ng Hongkong.

Soledad: Huli? Hindi ka na ba babalik?

Luz: Hindi na.

Soledad: Magpo—"porgud" ka na? Ang hirap makakita ng trabaho sa atin.

Luz: Mas mahirap makakita ng pamilya.

Soledad: Ano'ng gagawin mo sa Maynila—maglalabada?

Luz: Gagawin ko ang muntik ko nang gawin sa Amerika—magtuturo ako. Wala na bang bisa ang diploma ko dahil nagpaandar ako ng *floor polisher*? At sa dami ng gurong nagkakatulong dito, pihadong may puwesto akong makikita. May humalili na ba sa inyo?

Caridad: Sa akin mayroon, lalaki. Pagkailang-linggo nagkarpintero sa Iraq.

Soledad: Gasino na ang kikitain mo? Baka ni hindi ka maka-pagklase sa dami ng walkout para sa sahod.

Luz: Saan mang lugar at trabaho may problemang haharapin tayo. Sa ngayon, mas ibig kong harapin ang hirap sa atin kaysa rito—minamata ka ng tao, walang mapuntahan kundi Square at siyaping, at ang pamilya nagiging dahilan lang ng panglaw at pag-aalala. At di-miminsan, halos mawala pa. Kailangan ko nang umuwi—pagkadalaw sa Peak.

(Tatango ang iba at maghahandang lumabas. Nang palabas na, matitigilan si Caridad, nangangamba ang tingin sa TV.)

Caridad: Luz, hindi kaya mawala ang TV?

Luz: Maraming bagay na mas dapat nating ingatan.

Manang: Pero kung gusto mo, bantayan mo. Pati ikaw tatangayin ng magnanakaw.

Caridad: Tayo na. *(Lalabas sila, sabay-patay ng ilaw.)*

(Pagtagal, may papasok sa aksesorya—si Rodrigo. Hindi niya bubuhayin ang ilaw. Hahanapin niya ang singsing. Pagkakita, sa-papasok si Gracia, bukas ang blusa, sumusuray. Matitigilan sila.)

Rodrigo: *(Gulat.)* Luz! *(Walang-imik si Gracia.)* Baka, 'ka ko, maiwan ito; ayaw mo kaninang tanggapin. *(Wala pa ring imik ang kausap.)* Oo, napakawalang-hiya ko para bawiin ang kabibigay ko lang. Pero gaya ng sabi ko, wala akong pang-akit sa iyo kundi ang laman ng bulsa ko. At kung pagkalooban kita ng ganitong yaman, baka makontento ka na at umuwi na lang sa Maynila. Hindi ito ang ayaw kong mawala, kundi ikaw. Siyempre, kung nakabuo ka na ng isip, sabihin mo na nang hindi ko na ito kunin at hindi na kita iwan. Payag ka nang makipag-isang-dibdib?

(Pagkasaglit, bubuksan ni Gracia ang pinto ng silid-tulugan. Tuwang lalapit si Rodrigo, sabay-bulsa ng singsing.)

Rodrigo: Napakayumi at walang-malay. Pagkatapos natin, di lang brilyante ang kikislap sa paningin mo.

(Hahalik sana si Rodrigo, ngunit iiwas si Gracia. Iaabot ni Rodrigo ang singsing na ilalagay ng babae sa portamoneda.)

Rodrigo: Mabilis kang matuto. *(Sa sarili, malungkot.)* Putik ka rin pala gaya ko. *(Tutuloy sa silid.)*

Gracia: Panginoong Diyos at imbing Satanas, sino man sa inyo ang nagpakana nito, kanya na ang kaluluwa ko. *(Kanta.)* *I'm so excited; there's someone old in my life!* *(Tutuloy sa silid.)*

Rodrigo: *(Mula sa silid.)* Ummm, ano'ng ginagawa mo!

(Papasok si Luz kasunod ang ibang katulong at sina Erica at Bernardo. Bubuhayin ni Luz ang ilaw.)

Luz: Mabuti't nagkatagpo tayo sa daan, Erica. Kuruin mo ang baka nangyari kay Gracia kung nagising siyang mag-isa at lasing.

Erica: Kung sinu-sino ang kakalampagin niya. Kawawang Governor Youde.

Manang: At kung biglang bumalik si Mr. Corcuera?

Erica: Kawawang Rodrigo. ,

(Dederetso si Luz sa silid-tulugan. Uupo ang iba, maliban kay Caridad na tutuloy sa TV.)

Luz: Bueno, mabuti na lang at nauna tayo. *(Titili pagkasilip sa silid, sabay-pinid ng pinto.)*

Manang: Bakit, Luz?

Erica: Ano'ng nangyari kay Gracia?

Rodrigo: *(Mula sa silid.)* Aaagh! Sino ka?!

Gracia: *(Mula sa silid.)* Mamaya na ang tanungan; tapusin muna ang lampungan.

Rodrigo: *(Papasok, baligtad ang pantalon, dali-daling nagsusuot ng kamisadentro, bitbit ang isang sapatos, suot ang kabila.)* Lumayo ka, babae, tatawagin ko ang guwardiya!

Gracia: *(Kasunod, nakabalabal ng kumot at amerikana ni Rodrigo.)* Sige, ang tatluhan!

Manang: Susmariosep!

Rodrigo: Luz, hindi ko akalaing mapapangahasan mo ito. Pagkabulsa ng alahas, sukat itsahan mo ako ng ahas!

Gracia: Nakipagtukaan naman kayo—ahas sa ahas!

Luz: Kararating lang namin. Si Gracia lang ang narito kanina.

Rodrigo: Pero nag-usap tayo. Pumayag kang pakasal.

Luz: Naku, hindi, umakyat kami sa Peak.

Gracia: Ako ang pumayag pakasal, at payag pa rin ako.

Rodrigo: Napagkamalan lang kita.

Gracia: Nagkakamali ang lahat. Ngayong maliwanag na ang nangyari, ituloy na natin.

Rodrigo: Luz, aalis na ako. Hindi na kita gagambalain, igapos mo lang ang hayop na ito.

Gracia: *(Malandi.)* Hayop ka rin, alam mo.

Manang: Gracia!

Luz: Pasensiya na kayo sa nangyari. Aalis kami pagkabihis ni Gracia nang makapagpahinga kayo.

Rodrigo: Hindi, ako ang aalis. Naghihintay ang tsuper.

Luz: Paplantsahin ko ang suot ninyo.

Gracia: *(Iaabot ang amerikana kay Luz.)* Ito rin.

Rodrigo: *(Aagawin ang amerikana.)* Hindi na, salamat.

Luz: Sandali lang ang plantsa.

Rodrigo: (*Pagkasulyap kay Gracia.*) Hindi na. Ayaw kong maghubad muli.

Luz: Talaga bang wala kaming maitutulong.

Rodrigo: Isang bagay lang. Huwag mo sanang mamaliitin ang iniharap ko sa iyo kanina—

Gracia: Ang laki nga, e—

Manang: (*Pabulong.*) Gracia!

Rodrigo: —dahil sa munting kaguluhang ito.

Luz: Ang totoo, nakapagpasya na ako.

Rodrigo: Puwes, sumama ka na. (*Hindi iimik si Luz.*) Talagang hindi?

Luz: May pamilya ho ako.

Gracia: Wala pa ako, Rodri—(*Kukurutin ni Manang.*)

Rodrigo: Mainam. Abot pa ako sa gabing biyahe. (*Aalis.*)

Bernardo: Ang suwerte ng asawa mo, Luz.

Luz: Mas masuwerte ako.

Gracia: Tunay, mapalad ka nga at hindi ka pumatol sa kulubot na unanong iyon. Walang tatagal sa sakmal niya kundi ang kapwa niya buwaya.

Erica: Mabuti't ikaw ang nakaharap niya.

Gracia: Hulog ng langit.

Erica: Iginuhit ng tadhana.

Gracia: Alam ninyo ang binalikan ng kuripot na iyon?

Erica: Huwag mong sabihing may lihim kayong tipanan.

Gracia: Ito. (*Ilalabas ang singsing. Kay Luz.*) Kukunin sana nang di mo alam, tapos hihingin sa iyo. Ikaw naman, taranta at hiyang-hiya, mapipilitang magpakasal bilang palubag-loob.

Soledad: Tusong talaga.

Gracia: Hinintay niyang umalis kayo at napanganga siya paglabas ko.

Erica: (*Padaplis.*) Sigurado.

Soledad: Paano mo nakuha ang singsing?

Gracia: Akala niya ako si Luz—

Erica: Duling siguro—

Gracia: —at pumayag ako sa gusto niya.

Erica: Aba, Gracia, may natutunan ka rin sa kadidiskurso sa akin. At kinita mo sa isang gabi ang pinagpaguran ko nang limang taon.

Gracia: Nasa kasangkapan iyan, hindi sa tagal ng kayod.

Bernardo: Pakita nga ng sa iyo.

Gracia: (*Kay Bernardo.*) Sunod ka, bata; pinauna lang ang matanda.

(*Babaling muli sa mga babae.*) At gaya ng sabi ko, dapat hintayin ang tamang kasiping. Magimbal kayo sa gantimpala ng pasiyensiya ko. (*Ipagpapahili ang hiyas.*)

Manang: (*Pagkakilatis sa bato.*) Naku, peke.

Gracia: Masamang biro iyan.

Erica: (*Pagkakilatis.*) Hindi siya nagbibiro. Marami nang nag-alok sa akin ng ganito.

Soledad: Kaya siguro ibig bawiin, baka mahalata ni Luz.

Caridad: Puwede ring pinalitan bago ibigay kay Gracia.

Gracia: Magsabwatan na kayo. Hindi ninyo ako malalansing ipagpalit ito kahit sa sampung TV at bideo. Siya nga pala, Erica, sa iyo nang muli ang lutuan at *washing machine*. Hindi na maglalaba at maggigisa ang daliring ito.

Erica: Kung talagang brilyante iyan, gasgasin mo nga ang diyamante ko. (*Iaabot ang singsing.*)

Gracia: Sabi mo. (*Pilit gagasgan ang bato.*) Markado ka na! Tanggapin mo ang sugat na walang paghilom! Biyak! (*Hindi pa rin magasgas; lalong kikiskisin habang unti-unting nagningitngit at napapaiyak.*) Huwag kang magmatigas. Magpakudlit ka na, kahit isa. Kahit kalahati. Utang na loob! (*Babawiin ni Erica ang singsing.*) Sandali—

Erica: Kung gusto mong makagalos, baso ang pag-initan mo.

Gracia: (*Maiiyak.*) Tinamaan ng lintik na manggagantsa! Matapos ko ialay ang katawan kong walang malay, sukat suklian ako ng puwit ng baso.

Bernardo: Walang kumikita sa negosyo ng pag-ibig. At maraming naloloko.

Luz: Pero may nangyari na ba? Nakakarsunsilyo pa siya.

Gracia: Iyon ang pinakamalungkot. Wala siyang iniwan para ingatan ko ni alahas o alaala. Donselya pa rin ako. Hindi ko pa rin nalalasap ang pagkadesgrasyada. Nanghuhula pa rin ako sa pinagbubulungan at pinagsawaan ng mundo.

Erica: (*Kina Luz.*) Sawa na ba tayo? (*Kay Gracia.*) Bueno, nang hindi lubhang sumama ang loob mo, hindi na namin pag-uusapan ang lagi naming pinag-iisipan.

Gracia: (*Asar.*) Maraming salamat.

Erica: At kung may madulas ang dila, huwag kang mag-alala. Hindi ka matatakam sa di mo pa natitikman.

Gracia: (*Susugurin si Erica.*) Ibabaon kita sa Peak!

(*Habulan ang dalawa habang naghahalakhakan ang iba. Magdidilim.*)